

УДК 340.1; 343.1

М. А. МАРКУШ

Марія Андріївна Маркуш, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, суддя Конституційного Суду України

СОЦІАЛЬНА СУТНІСТЬ ЗМАГАЛЬНОСТІ

Для розуміння соціальної суті змагальності варто дослідити низку понять, зокрема соціального процесу, змагальних відносин, соціальної змагальності, змагальності в соціальній сфері, соціальних інтересів тощо.

Визначаючи соціальну сутність змагальності, слід виходити з того, що категорія «соціальний» (лат. *socialis* – спільний суспільний) означає все те, що стосується спільної життєдіяльності людей, з різними формами їх спілкування і відносинами; суспільства і спільноти та має суспільний характер¹, пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві; суспільний, громадський; породжений умовами суспільного життя, певного середовища, ладу; існуючий у певному суспільстві; здійснюваний у суспільстві, зумовлений поділом суспільства². Функціонування й розвиток суспільства відбуваються в різних формах соціальних процесів, які характеризують суб'єктно-об'єктні зв'язки і відносини у всіх сферах діяльності людей.

Ніщо у суспільстві не відбувається поза соціальним процесом (англ. *social process*) – послідовними змінами станів суспільства або його окремих систем, який: 1) виявляється як рух у часі низки соціальних подій чи явищ певної спрямованості; 2) діалектично поєднує зміни і сталість, перервність і неперервність³. Соціальні процеси відбуваються у всіх соціальних середовищах і виступають як упорядкована форма соціальної взаємодії. Найважливішими їх рисами є загальність і зв'язок із суб'єктом, який здійснює процес. Соціальний процес розглядають як будь-який вид руху, модифікації, трансформації, чергування або еволюції, будь-яку зміну даного досліджуваного об'єкта протягом певного часу чи зміну його місця в просторі, модифікацію його кількісних чи якісних характеристик⁴.

Американський дослідник А. Грін вважає, що термін «соціальний процес» включає в себе взаємодію людини і моделей поведінки, де соціальна взаємодія – це взаємний вплив окремих осіб і груп у спробах вирішити проблеми і в їх прагненні до мети. Така взаємодія розкриває конкретні результати реалізації ролей, статусів суб'єктів взаємодії, під час якої соціальні процеси – це характерні способи, в формі яких відбувається взаємодія⁵. Я. Щепанський під соціальними процесами розуміє серію явищ взаємодії людей між собою або серію явищ, які відбуваються в організації і структурі груп, що змінюють відносини між людьми чи відносини між складовими елементами спільноти⁶.

Змагальність як соціальний процес – це серія явищ чи взаємодій, які відбуваються в організованих середовищах (організаціях, структурах груп) і змінюють стосунки між індивідами чи між складовими елементами в середовищі індивідів. Отже, змагальність як соціальне явище виступає певним соціальним процесом, що розуміється як однорідна серія явищ, між якими існують причинні й структурно-функціональні залежності, а зазначені явища пов'язані цими залежностями. Така однорідна серія явищ стосовно змагальності означає встановлення змагальних відносин, розширення або звуження їх сфери, підвищення чи зниження їх інтенсивності. Завершальною стадією змагальності як процесу є порівняльні результати її учасників, з яких одні стають переможцями, інші – аутсайдерами. Однак можливі випадки, коли така серія явищ переривається, проте це не відміняє факту їх серійності.

Специфіка змагальності полягає в орієнтації людини на дії і якості іншої людини як на міру соціальності, тому в основі змагальності як форми діяльності лежить протиріччя між природно-предметною і соціальною сторонами людської життєдіяльності, що спонукає людину орієнтуватися на іншу людину як носія й виразника соціальності. Змагальні відносини посідають важливе місце у просторі соціальних відносин, що із урахуванням взаємних напрямів дій суб'єктів соціальної взаємодії характеризуються трьома типами стосунків: конфлікту, співпраці та змагальності. Утворюючись зі співпраці людей, їх кооперації, змагальність за певних умов може перерости у конфлікт. Отже, змагальність посідає проміжне становище між співпрацею та конфліктом і може наблизитися як до співпраці, так і до конфлікту, змінюючи відповідно форми вияву:

від партнерської змагальності, спрямованої на досягнення спільної мети, до жорсткої конкуренції (лат. *con-sist* – стикатися, зіткнення, змагання, зіштовхування).

Сучасний вигляд змагальних відносин є наслідком їх тривалого розвитку у ході історії. До числа найважливіших тенденцій історичної еволюції змагальності слід віднести: розширення соціального простору змагальних відносин; зміну їх спрямованості; посилення інтенсивності змагальних процесів і їх ролі в детермінації людської життєдіяльності; зростання ролі опосередкованих форм змагальності. У структурованому суспільстві, що є складним і володіє розвинутою соціальною структурою та потужною системою соціальних інститутів, змагальність реалізується в більш м'яких формах. Теорія суспільного договору якнайкраще демонструє перехід суспільства від війни проти всіх до нового, договірного стану соціуму. На такій стадії всі асоціальні форми поведінки людини виявляються реорганізованими в соціально впорядковані заходи.

Отже, соціальні відносини характеризуються різними ознаками: конфліктністю, кризовістю, напруженістю тощо. Однією з ознак, якими характеризуються суспільні відносини, є змагальність, відмінними рисами якої виступають компаративність і самоствердження, компаративне самоствердження або самоствердження індивіда чи групи індивідів стосовно інших індивідів чи групи індивідів. Тому змагальність можна розглядати і як певні соціальні відносини, специфіка яких полягає у компаративному самоствердженні його adeptів і має зазвичай двосторонню або багатосторонню спрямованість. Компаративність, тобто самоствердження і соціальне порівняння, є характерною рисою змагальності, що сама виступає як компаративне ствердження (самоствердження) індивіда або групи індивідів порівняно з іншими індивідами чи групами індивідів.

Формування компаративного середовища змагальних відносин передбачає розв'язання двох взаємопов'язаних завдань: а) збереження і розвиток наявних компаративних відносин; б) формування нових відносин соціального порівняння. Доцільним є звернення як в одному, так і іншому випадках до методу явного порівняння. Принципово важливе значення для створення сприятливого (позитивного) компаративного середовища має застосування об'єктивних оціночних критеріїв, у якості яких можуть бути використані: критерій-завдання, критерій досягнутого рівня, ресурсний критерій, критерій світового рівня, критерій задоволення суспільних потреб, критерій упущеної вигоди, ідеальний критерій та середній показник, нормативний показник, результат лідера.

Змагальність у соціальній сфері – це змагальність ціннісних систем, за якої відбувається зіткнення цінностей соціального порядку як еталону взаємовідносин індивідів у соціумі. Важливою умовою стабільності таких систем є інтеграція ціннісних орієнтацій усіх їх учасників. Процес соціалізації людини поєднаний із її баченням свого місця в оточуючому соціальному порядку; в процесі первинної і наступних соціалізацій, освоюючи й відтворюючи соціальні практики, людина зміцнює соціальний порядок, визначає своє місце в ньому та має переконаність у його стабільності, тоді як стабільний і жорсткий соціальний порядок видається їй непорушним і, як правило, створює у неї відчуття комфорту, захищеності.

Соціальна змагальність – суперництво індивідів і соціальних груп (спільностей), метою якого є одержання від суспільства або соціально значущої в аспекті суперництва групи однією з воюючих сторін формальних і неформальних позитивних санкцій. Під соціальною змагальністю слід розуміти особливу форму суспільних відносин порівняння, оцінки й регуляції суб'єктом своєї діяльності, що є підставою для зміни його активності як наслідку вияву двох протилежних властивостей, притаманних будь-якому соціальному суб'єкту властивості, яка виражається у прагненні виявити (виділити, відособити) себе і в прагненні до взаємодії.

Апогеєм соціальної змагальності є суспільство ризику, тип якого «маркує в цьому смислі епоху, в якій виникає і стає політичною силою спільнота страху»⁷, де ризик як імовірність соціальних втрат або здобутків, що мають цінність для конкретного індивіда, може бути наслідком як соціальної дії, так і бездіяльності. Подвійний сенс ризику закладений в кожному акті соціальної діяльності людини, яка характеризується саме ціннісною орієнтованістю поведінки. Ступінь ризику може коливатися від незначного до руйнівного, однак для кожного соціального суб'єкта є соціально прийнятний рівень ризику, що детермінується конкретною ситуацією, рівнем власного досвіду тощо. Тому в суспільстві ризику мають місце процеси соціальної самоорганізації, внаслідок чого виникають стійкі спільноти як наслідок спонтанної реакції суспільства на ситуацію підвищеного ризику та невизначеності⁸. Тут ірраціональність не може бути відокремленою від колективності, а суб'єктивне не може виокремитися від інтерсуб'єктивного, відтак ризикова свідомість супроводжує процеси соціальної самоорганізації у їх біфуркаційні моменти.

Соціальну біфуркацію визначають як такий стан суспільства (соціальної системи, соціального середовища), коли внутрішні зв'язки між його членами доходять до межі, за якою це суспільство вже не може існувати в тій якості соціального порядку, яка передувала соціальній біфуркації⁹, що відбувається за умови, якщо рівень невизначеності, а відповідно – ризикованості суспільних відносин, стає граничним. Проведений аналіз дає підстави вважати, що спонтанні форми соціального порядку, який є наслідком соціальної самоорганізації, виникають в точках соціальної біфуркації внаслідок активізації ризикової свідомості, що руйнує межі між раціональним та ірраціональним у ситуації прийняття рішення, змушує людей виходити зі стану пошуку індивідуальних шляхів і входити в стан об'єднання у спільноти, які можуть протистояти невизначеності та підвищеному ризику, знаходити рівновагу соціальних відносин, прагнути до соціального порядку і визначеності.

Теорія соціального натуралізму визначає соціальний порядок як стан узгодженості відносин між людьми (суспільних відносин) із законами соціальної природи, так чи інакше відображеними в нормах моралі,

права, релігії та інших соціальних нормах¹⁰. Соціальний порядок є основою нормальної життєдіяльності людей у суспільстві і ґрунтується на визнаних суспільством цінностях.

Один із основоположників теорії соціального порядку Т. Парсонс ввів у науковий обіг поняття соцієтального суспільства, визначивши його як систему відносин між людьми, засновану на нормах і цінностях, під якими він розумів нормативну систему культури, зобов'язуючу індивіда від народження слідувати певним цінностям і нормам. Її він назвав «...символічною системою, яка служить для забезпечення соціальної взаємодії»¹¹ та запропонував раціональний підхід до проблеми соціальної змагальності.

Феномен змагальності в аспекті соціального натуралізму та соціального порядку виступає позитивним, забезпечуючим стабільність соціальної системи фактором. Наявність змагальності в системі впорядковує її, даючи можливість завданого відхилення від норми, яке контролюється самою системою.

Можливість конкуренції і суперництва сприяє запобіганню застійних явищ у системі, тоді як її відсутність може призвести до непередбачуваних наслідків, неконтрольованих системою відхилень від норми, які можуть перевести конкретну систему не на вищій якісний рівень, а зумовити її самоліквідацію. Людина, змагаючись як із собі подібними, так і з самою собою знаходить баланс між належним і суцям. Вітчизняний соціолог Н. Черниш стверджує, що суспільство – це найзагальніша система взаємозв'язків і взаємовідносин між людьми, соціальними групами, спільнотами та соціальними інститутами; сукупність усіх способів взаємодії та форм об'єднання людей, у якій знаходить вияв їхня взаємозалежність одне від одного і які склалися історично¹². Цій системі належить домінуюче становище в ієрархії соціальної структури, позаяк цінності й соціальні норми суспільства управляють діями його членів, забезпечуючи можливість розвитку і спільного соціального життя. Тому феномен змагальності є основоположним (фундаментальним) фактором соціального розвитку.

У змагальності як соціальному феномені є об'єктивна і суб'єктивна сторони: об'єктивна сторона виражається у певному співвідношенні дій і якостей людей, а суб'єктивна – у таких властивостях свідомості, як компаративна інформація, змагальний мотив, змагальна установка, емоційні переживання, змагальний інтерес, що виступає однією з форм соціальної спрямованості особи (індивіда), яку цікавить те, що може задовольнити її потреби, тобто інтереси людини, зокрема змагальні, як правило, спрямовані на ті суспільні умови, що допомагають задовольнити відповідні потреби.

Змагальність у соціологічному аспекті розглядають як процес зіткнення і наступного суперництва двох або більше сторін, процесів, явищ, результатом якого може бути або настання нової форми суперництва, або взаємний обмін між ними і, як наслідок, перехід системи в нову якість¹³.

У соціальній сфері вона реалізується у вигляді соціального конфлікту, підставою якого можуть виступати різні явища або фактори. Філософський, науковий, побутовий, правовий спори мають «спортивний» відтінок і наділені всіма рисами спортивного поєдинку, тоді як останній має риси спору; в цілому вони можуть розглядатися як конфлікти, що супроводжуються емоціями, пристрастями, моральними засадами, переконаннями.

Будь-який спір виникає в середовищі людей, які вступають між собою у відносини, однак, щоб він не переріс у неконтрольоване явище, існує змагальність, що виступає умовою свободи і вибору, тому її розглядають як спосіб соціальної регуляції¹⁴. Регуляція соціальної поведінки здійснюється різними способами, одним із яких є змагальна регуляція. Змагальний механізм соціальної регуляції передбачає не тільки засоби і методи такої регуляції, а й специфіку змагальних відносин, їх соціальні функції та форми прояву. Змагальність посідає проміжне місце між співпрацею і конфліктом, однак є ближчою до співпраці, хоча такою не є.

В основі будь-яких форм змагальності, боротьби і співпраці між людьми лежить соціальний інтерес. Звичні, сталі інтереси, визнані суспільною думкою, захищені законами, сприймаються як аксіома і, таким чином, набувають статусу законних інтересів. Розбіжність інтересів, їх конфронтація нерідко призводять до виникнення суперництва між учасниками соціальної взаємодії та викликають соціальний конфлікт як особливу взаємодію індивідів, груп, об'єднань, сторін (учасників) при зіткненні їхніх несумісних (протилежних) поглядів, інтересів, позицій.

Змагальні (соціальні) інтереси – одна з важливих рушійних сил змагальної діяльності кожного соціального суб'єкта, що нерозривно зв'язана з ним. Специфічні соціальні інтереси поряд із сукупністю певних прав і обов'язків – неодмінні складові кожного соціального статусу.

Для індивіда важливим є такий тип соціальної змагальності, як «соціальний конфлікт-соціальний порядок». Соціальний конфлікт як невід'ємна частина суспільства ризику є складним структурованим явищем, що розцінюється як повсюдне – кожне суспільство, соціальна група, суспільне об'єднання так чи інакше схильні до конфліктів. Перебувати в стані соціального порядку суспільству допомагає нормативна система культури й система імперативів формальних соціальних організацій, тоді як властивість системності теж притаманна суспільству.

З метою внесення чіткості в розуміння позитивних і негативних аспектів змагальності в системі форм соціального буття людини слід звернутися до такої властивості системи, як умисне допущення розхитування її флуктуацій з метою підвищення її стійкості й стабільності. У низці загальноприйнятих і універсально поширених соціальних установок вбачається реалізація функції соціальної регуляції структури порядку, яка виступає засобом, що не дозволяє застигнути і стати непорушним каркасу соціального порядку.

Змагальність у формі соціального конфлікту є рушійною силою трансформації соціальних систем, в результаті чого настає зміна їх структури і генерування нових властивостей, що підвищують їх стабільність

та стійкість. Проблема змагальності становить інтерес, оскільки змагальність, на відміну від близького до неї поняття конфліктності, має безпосередній зв'язок із активністю суб'єктів, виступає одним із її джерел та однією з ознак сумісності, що обумовлює якісну своєрідність розвитку соціальних груп.

Як і будь-який соціальний процес змагальність має такі властивості, як симетричність і динамічність, де симетричність проявляється у наявності двох протилежних полюсів – сторін, між якими існує спір, а динамічність проявляється в активності сторін спору.

Змагальність виступає як певний процес, що розуміється як відносно однорідна серія явищ, між якими існують причинні та структурно-функціональні залежності. Зазначені явища пов'язані цими залежностями. Стосовно змагальності однорідна серія явищ означає встановлення змагальних відносин, розширення або звуження їх сфери, підвищення чи зниження їх інтенсивності. Завершальною стадією змагальності як процесу є порівняльні результати її учасників – одні стають переможцями, інші – аутсайдерами. Можливі випадки, коли така серія явищ переривається, що, однак, не скасовує факту серійності.

Як метод і спосіб (засіб) соціальної регуляції змагальність є умовою досягнення стабільності соціального порядку, оскільки будь-які коливання в соціальній системі сприяють виробленню з боку системи стабілізуючих механізмів, що ведуть до підвищення її стабільності й стійкості, тому однією з функцій змагальності є попередження стагнації в будь-якій формі людського буття: «Із більшістю оточуючих нас людей ми вступаємо у відносини обмеженої участі. Свідомо чи підсвідомо, однак ми будуюмо свої відносини з іншими людьми за функціональним принципом змагальності як модульним. Ми застосовуємо модульний принцип до людських відносин»¹⁵.

Значущість змагальності як соціального регулятора проявляється через її багаточисленні функції, до яких в соціології відносять, зокрема, 21 функцію, а саме: 1) виховну; 2) дивергенції; 3) динамізації діяльності; 4) збудження життєвої енергії; 5) емоційного збудження; 6) інноваційну; 7) контрольно-оціночну; 8) комунікативну; 9) креативну; 10) мотиваційну; 11) обміну діяльністю; 12) нормативну; 13) орієнтаційну; 14) розвитку здібностей; 15) самопізнання; 16) самоствердження; 17) соціальної диференціації; 18) соціального згуртування; 19) соціальної фасилітації; 20) стимулюючу; 21) селективну¹⁶. Ці функції утворюють регулятивний потенціал змагальності (змагальних відносин), тоді як завдання соціального управління полягає у більш повному і ефективному використанні такого потенціалу. Успішне розв'язання цього завдання вимагає: а) виявлення особливостей регулятивного потенціалу змагальності в різних сферах людської життєдіяльності; б) вивчення і врахування особливостей дії змагального механізму соціальної регуляції серед різних категорій громадян; в) адекватної оцінки і підвищення ролі (реальної затребуваності) змагального механізму соціальної регуляції.

Функції змагальності взаємодіють і взаємопов'язані між собою, зокрема, функція збудження життєвої енергії пов'язана з іншими її функціями, а саме: динамізацією діяльності та розвитком здібностей тих, хто змагається, оскільки наявність супротивника сама по собі є фактором підвищення активності людини в будь-якій діяльності, розвитку людських можливостей, адже завдяки змагальності недосяжне стає досяжним. Функція збудження активності почуттів учасників змагальності проявляється у гамі різних, часом суперечливих почуттів, емоцій (емоційних станів), пов'язаних безпосередньо зі змагальністю. Орієнтаційна функція проявляється у впливі на життєві орієнтації людей, вибір ними форм життєдіяльності, на систему пріоритетів, пошук найефективніших засобів провадження діяльності, досягнення поставленої мети. Мотиваційна функція визначає вплив змагальності на потреби людини й рівень її претензій (домагань), який здійснюється за допомогою універсалізації наявних потреб, їх оновлення, розширення їх кола, зміни спрямованості форм та засобів задоволення. Зміст функції обміну діяльністю властивий обміну людськими силами – змагальними відносинами, це обмін діяльними здібностями людини, вираженими у меті (цілях), результатах, засобах, умовах діяльності. Функція самоствердження у одного може прийняти форму бажання бути взірцевим, у іншого – проявляється у фізичному самовдосконаленні чи в професійних досягненнях і успіху. Функція диверсифікації форм людської діяльності проявляється у тенденції до різноманітності діяльності та її результатів. Нормативна (ціннісна) функція пов'язана з ідентифікацією людей в процесі й результаті соціального порівняння з тими чи іншими соціальними групами (етнічними, професійними тощо), які приймають цінності і норми цих груп, наслідують їх у своїй поведінці. Креативна функція проявляється в тому, що змагальність як форма самоствердження спонукає людей до самовираження. Функція стимулювання тісно пов'язана із комунікативною, надає можливість самовираження, доведення собі й іншим своєї значущості, бажання перевершити інших. Виникнення функції соціальної фасилітації (теж тісно пов'язаної з комунікативною) залежить від характеру виконуваних завдань; присутність суперника (спостерігача) позитивно впливає на кількісні характеристики, підвищує результативність простих видів діяльності, ускладнюючи виконання складних дій при розв'язанні складних завдань. Функція самопізнання і самооцінки в цілому має важливе значення для людини, бо саме на фоні позитивних якостей і результатів інших людей індивід пізнає та оцінює власні якості і результати. Стимулююча функція змагальності – це можливість самовираження, можливість довести собі й іншим, що ти чогось вартий, можеш бути кращим, можеш бути перевертцем, яка спонукає учасників змагання в найрізноманітніших видах до діяльності, бажання перевершити інших, бажання відчувати свою значущість (яскраво охарактеризована Д. Карнегі¹⁷). Контрольно-оцінна функція проявляється у тому, що змагальний процес – це процес взаємного небайдужого ревного ставлення до результатів його учасників, який припускає оцінку й контроль цих результатів. Комунікативна функція проявляється у тому, що змагальні стосунки суттєво впливають на характер міжособистісного спілкування,

вибір друзів тощо. Виховна функція полягає у тому, що в процесі змагальності виникає не тільки раціональне, а й емоційне співпереживання, з'являється потреба у наслідуванні всієї палітри досвіду іншої людини, збагачення власного духовного світу. Функція соціального згуртування сприяє об'єднанню, спільній дії проти сторонніх, прагненню до тісних контактів між собою членів груп, які змагаються. Функція соціальної диференціації полягає у тому, що змагальні відносини не тільки згуртовують людей, а й роз'єднують їх. Селективна функція виступає механізмом відбору й закріплення кращих ознак і відхилення гірших. Порівняльна функція спрямована на те, щоб порівняльні успіхи в змагальності збільшували шанси на підвищення соціального та міжособистісного статусу, просування на вищій щабель¹⁸.

Змагальність розглядається нами і як відносини, що складаються в процесі спільної діяльності людей, де проявляються її стимулююча функція, взаємне стимулювання активності одне одного, що в цілому збільшує корисні результати спільних дій, адже змагання відбувається у формі боротьби, протистояння, конкуренції між сторонами за досягнення переваг. Соціальна функція змагальності надає їй регулятивний потенціал, а регулятивна – прагнення до досягнення найкращих результатів.

Виявлена нами онтологічна суть феномена змагальності є підтвердженням його універсальності й поширеної соціалізації, поняття якої вперше було введено в науковий обіг Е. Россом у статті «Соціальний контроль», у якій він визначив соціальний контроль як цілеспрямований вплив суспільства на поведінку індивідів з метою забезпечення «здорового» соціального порядку, виокремив етичний та політичний типи соціального контролю, а також назвав два механізми, за допомогою яких суспільство вирішує проблему: «формування таких почуттів і бажань індивіда, які відповідали б потребам соціальної групи», віднісши до них соціальний контроль і соціалізацію¹⁹. Будь-яке суспільство ефективно функціонує і розвивається лише за умови, що має у своєму розпорядженні дієву систему контролю й регуляції соціальної поведінки. Істинність такого твердження є особливо очевидною в перехідних станах суспільних систем, коли стара система соціальної регуляції вже не діє, а якщо й діє, то за інерцією і фрагментарно, а нова система ще не склалася.

Сучасне українське суспільство перебуває саме в такому стані, у двох напрямках відбувається складний і суперечливий процес становлення нових інститутів соціального контролю: а) з боку органів державної влади – до створення правового поля і нормативно-правового забезпечення соціального контролю; б) з боку населення – до громадянського суспільства, що здійснює функції регуляції соціальної поведінки. Важливо враховувати і використовувати регулятивний потенціал самих соціальних систем, який включає, зокрема, змагальні відносини²⁰. Вітчизняний і зарубіжний досвід соціального управління об'єктивно свідчить про значний регулятивний потенціал саме змагальних відносин, які використовують для соціальної регуляції та для соціального контролю. Змагальні відносини були, є і будуть в будь-якій організації, вони виконують визначені функції і, як наслідок, в латентному режимі діє змагальний механізм соціальної саморегуляції. Ефективна дія змагального механізму соціальної регуляції припускає не менш як чотири умови, а саме: забезпечення можливості для самоствердження суб'єктів змагальних відносин; виключення можливих негативних наслідків змагальності; формування компаративного середовища; формування інформаційного середовища. Змагальний механізм соціальної регуляції передбачає спрямування особистісного самоствердження в конструктивно-творче русло, не допущення чи обмеження можливості негативних наслідків змагальності, зокрема, прагнення кількісних показників на шкоду якісним; розвиток суперництва, конкуренції, конфліктності на шкоду співпраці; погіршення взаємовідносин між сторонами змагальності, домінування принципу «мета виправдує засоби», надмірне прагнення до перемоги будь-якою ціною, підвищення рівня соціальної напруги, конфліктності у соціальній групі.

Важливе значення для результативного і ефективного використання регулятивного потенціалу змагальних відносин має забезпечення реальної можливості самоствердження особистості, що реалізується в багатоманітних формах: конструктивно-творчій, пошуковій, статусній, престижній, знаково-символічній, деструктивній тощо. Змагальні засади в соціальних групах (організаціях) можуть розвиватися на різній основі – в одному випадку переважає індивідуальна, в іншому – колективна (корпоративна). У західноєвропейських країнах поширені переважно форми змагальності, які суміщають індивідуальні та колективні засади; у США переважає індивідуальна основа змагальності, яка є проявом загального життєвого принципу індивідуалізму, характерного для американців; у Японії домінують колективні форми змагальності, що відповідає корпоративно-общинному устрою японців.

Емпіричні дані підтверджують достатньо високий рівень затребуваності змагального механізму соціальної регуляції, недостатню задоволеність цією затребуваністю, доцільність повнішого й ефективнішого використання регулятивного потенціалу змагальних відносин. Більшість людей має адекватну уяву про змагальність як про «природний стан і прагнення людини», що потребує розвитку і спрямування у потрібне русло. Однак існують розбіжності у прояві змагальних відносин залежно від гендерних, вікових особливостей, роду та виду діяльності, а також від мотивів. Суттєву роль у мотивації можуть відігравати неусвідомлені спонукання. Певні розбіжності виявлено і в оцінці та самооцінці результатів змагальності, рівні само-ефективності, в емоціональних, поведінкових реакціях на перемогу чи поразку; в оцінці як суб'єкта, так і об'єкта змагальних відносин; у ставленні до змагального виклику тощо.

Аналіз змагальності як соціального явища дає підстави для таких висновків: а) змагальність характеризується системними якостями, притаманна виключно відкритим соціальним системам і відбувається між подібними об'єктами; б) в соціокультурній системі змагальність представлена змагальним відбором і супутніми процесами соціального впорядкування стійкості й стабільності; в) змагальність у формі соціального кон-

флікту є рушійною силою трансформації соціальних систем, результатом якої є зміна їх структури і генерування нових властивостей; г) у процесі соціалізації особистості змагальність є одним із основних факторів адаптації індивіда до соціального буття і, з одного боку, проявляється як суперництво його біологічного і соціального начал, а з іншого – як суперництво соціального начала з надсоціальним – нормами та цінностями.

¹ Философский словарь [Текст] / Сост. И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба. – К.: А.С.К., 2006. – 1056 с. – С. 779.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / Упоряд. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1736 с. – С. 1360.

³ Соціологія: короткий енциклопедичний словник [Текст] / Уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.; під заг. ред. В. І. Воловича. – К.: Укр. Центр духовн. культури, 1998. – 736 с. – С. 500.

⁴ Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество [Текст] / П. Сорокин; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Соколова; Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.; Судаков В. І. Консенсусна інтеграція як визначальний онтологічний чинник регулятивних можливостей правових норм [Текст] / В. І. Судаков // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2011. – № 13. – С. 28–32.

⁵ Green Arnold W. Sociology an Analysis of life in Modern Society. – London: Mc Graw Hill book Company, 1964.

⁶ Щепанський Ян. Элементарные понятия социологии [Текст] / Ян Щепанский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sbiblio.com/biblio/archive/shepan_ele/05.aspx

⁷ Бек Ульрих. Общество риска. На пути к другому модерну [Текст] / Ульрих Бек ; пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой; послесл. А. Филлиппова. – М.: Прогресс-традиция, 2000. – 384 с. – С. 60. Підвалини соціологічної концепції «суспільства ризику» заклад У. Бек, обґрунтувавши її тим, що сучасні ризики не можна зрозуміти за допомогою якоїсь однієї системи знання, оскільки вона може оцінити реальні, сукупні небезпеки для життєдіяльності людей. Аналіз цього явища в сучасних умовах був предметом дослідження Н. Лумана, Е. Гіденса та інших зарубіжних, а також низки вітчизняних вчених.

⁸ Бевзенко Л. Д. Соціальні ризики. Спроба самоорганізаційного погляду [Текст] / Л. Д. Бевзенко // Соціальні ризики та соціальна безпека в умовах природних і техногенних надзвичайних ситуацій та катастроф. – К.: Стило, 2001. – С. 70–95; Поляруш Б. Незавершеність проекту модерну і суспільство ризику / Б. Поляруш // Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки». – 2006. Вип. 9. – С. 56–63.

⁹ Бевзенко Л. Д. Суспільство ризику та напрямки пошуку адекватних освітніх стратегій / Л. Д. Бевзенко // Філософія освіти. – 2006. – № 3 (5). – С. 49. – С. 34–53.

¹⁰ Засновником теорії соціального натуралізму є вітчизняний вчений О. М. Костенко, який обґрунтував її у багатьох своїх працях, зокрема: Костенко М. О. Соціальний натуралізм як методологічний принцип юриспруденції і кримінології / М. О. Костенко // Вісник академії правових наук України. – 2004. – № 4. – С. 133–145; Принцип натуралізму в юридичній науці і кримінології / М. О. Костенко // Правова система України: теорія і практика. Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції (Київ, 7–8 жовтня 1993 року). – Київ, 1993. – С. 390–392; Феномен права у світлі соціального натуралізму / М. О. Костенко // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 2. – С. 3–12; Соціальний натуралізм – світогляд майбутнього / М. О. Костенко // Вісник Національної академії наук України. – 2006. – № 10. – С. 33–39; «Натуралістическая» юриспруденція – прогрессивная основа национального и международного правопорядка (12 тезисов к дискуссии о метаморфозе юриспруденции) / М. О. Костенко // Вопросы правоведения. Всероссийский научный-теоретический журнал. – 2010. – № 2 (6). – С. 10–23; Що є право? Про основи «натуралістичної» юриспруденції у світлі соціального натуралізму / М. О. Костенко // Право України. – 2010. – № 4. – С. 83–92; Юридична наука, освіта і правове виховання у механізмі забезпечення правопорядку (в контексті соціально-натуралістичної юриспруденції) / М. О. Костенко // Держава і право у світлі сучасної юридичної науки. Збірник наукових праць на пошану академіка Ю. С. Шемшученка. – К.: Юридична література, 2010. – С. 388–400.

¹¹ Парсонс Т. Система современных обществ [Текст] / Т. Парсонс ; пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева; под ред. М. С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.; Парсонс Т. Очерк социальной системы [Текст] / Т. Парсонс // О социальных системах. – М.: Академический проект, 2002. – С. 545–687; Абельс Х. Проблема социального порядка в социологии Т. Парсонса. [Текст] / Х. Абельс. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.univer.omsk.su/students/s01los/pars1.htm>; Лучанська В. В. Структурно-функціональна теорія Т. Парсонса і екологічна культура особистості [Текст] / В. В. Лучанська // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 176. – С. 212–215.

¹² Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій [Текст] / Н. Черниш. – 2-ге вид. – Львів: Вид-во Львівської Богословської Академії, 1998. – 362 с. – С. 148–149.

¹³ Данилов Р. С. Состязательность как форма социального бытия человека [Текст]: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 09.00.11. – Саратов: СГУ им. Н. Г. Чернышевского, 2007. – 18 с.

¹⁴ Данакин Н. С., Дятченко Л. Я, Сперанский В. И. Механизмы социальной регуляции в технологии управления конфликтом [Текст] / Н. С. Данакин, Л. Я. Дятченко, В. И. Сперанский // Социально-политический журнал – 1998. – № 3. – С. 151–162.

¹⁵ Тофлер Э. Шок будущего [Текст] / Элвин Тофлер; пер. с англ. Е. Руднева и др. – Гл. 6: Модульный человек. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2002. – 557 с. – С. 111.

¹⁶ Хашаева С. В. Состязательный механизм социальной регуляции [Текст]. Автореф. ... дисс. канд. социол. наук : 22.00.08 / С. В. Хашаева. – Орел: РАГС, 2005. – 22 с.

¹⁷ Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей [Текст] / Дейл Карнеги; пер. с англ. Ф. П. Красавина. – Киев: Наукова думка, 1990. – 224 с.

¹⁸ Хашаева С. В. Состязательный механизм социальной регуляции [Текст]: Моногр. – Белгород: Изд-во БГТУ, 2009. – 148 с.; Данилов Р. С. Состязательность как форма социального бытия человека [Текст]: дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.11. – Саратов: СГУ им. Н. Г. Чернышевского Инст. филос. РАН. – М., 2007. – 18 с.

¹⁹ Ross E. A. Social control: A Survey of the Foundations of Order / Edward Ross. – New York: The Macmillan Company, 1918. – P. 411. – 466 p.; Ross E. A. Foundation of Sociologi. – New York: The Macmillan Company. 1939. – 556 p.; Колобков В. Социологические взгляды американского социолога Эдварда Росса [Текст]: автореф. дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.12 / В. Колобков. – К.: АН УССР, 1961. – 19 с.

²⁰ Хашаева С. В. Состязательный механизм социальной регуляции [Текст]: Моногр. – Белгород: Изд-во БГТУ, 2009. – 148 с.

Резюме

Маркуш М. А. Соціальна сутність змагальності.

У статті проаналізовано актуальні проблеми соціальної сутності змагальності, розглянуто змагальність як фундаментальний фактор соціального розвитку, рушійну силу трансформації соціальних систем, системне соціальне явище, соціальний процес та форму діяльності, метод і режим соціальної регуляції. Досліджено феномен змагальності в аспекті соціального натуралізму та соціального порядку.

Ключові слова: змагальність, теорія соціального натуралізму, теорія соціального порядку, біфуркація, соціальний конфлікт, функції змагальності.

Резюме

Маркуш М. А. Социальная сущность состязательности.

В статье проанализированы актуальные проблемы социальной сущности состязательности как социального феномена, состязательность рассмотрена как фундаментальный фактор социального развития, движущая сила трансформации социальных систем, системное социальное явление, социальный процесс и форма деятельности, метод и режим социальной регуляции. Исследован феномен состязательности в аспекте социального натурализма и социального порядка.

Ключевые слова: состязательность, теория социального натурализма, бифуркация, функции состязательности.

Summary

Markush M. Social nature of contested action.

The article conducts research on topical issues of social essence of competitiveness, considers competitiveness as a fundamental factor of social development, driving force of the transformation of social systems, systemic social phenomenon, social process and a form of activity, method and regime of social regulation. It also considers the phenomenon of competitiveness within the aspect of social naturalism and social order.

Key words: competitiveness, theory of social naturalism, theory of social order, bifurcation, social conflict, functions of competitiveness.

Отримано 26.11.2013